Az Eötvös Loránd-tablókiállítás megnyitója
2019. január 14.

Helyszín: MTA Székház
(a kiállításhelyszín - a Tudós Kávézó - helyett a zsúfolásig tele Nagyterem)

Előtte zene: https://www.youtube.com/watch?v=qDjR9II6zYU

Szarka László

Robert Schumann: Genovéva című operájának nyitányát hallottuk. A heidelbergi magyar diák báró Eötvös Loránd egyszer ezt írta édesapjának: „*Tegnap Kalsruhe-ban voltam, s ott Genovevát hallottam - Schumannak még Wagnernél is Wagnerebb operája ez, nekem nagyon tetszett.*" E zene – amivel az Eötvös Loránd centenáriumi koordinációs testület elnökeként mindannyiukat köszöntöttem, ma egy igen gazdagnak ígérkező Eötvös Loránd-centenáriumi év nyitányát jelzi előre.
Az Eötvös Loránd-centenárium az UNESCO Általános Konferenciájának 39. ülésszakán bekerült az UNESCO-val közösen ünnepelt 2019-es évfordulók közé. Idehaza egy teljes nemzeti emlékévnyi program van kibontakozóban. Ezért, mielőtt Babus Antalnak, az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár vezetőjének, a kiállítás összeállítójának átadom a szót (aki Monok István főigazgató urat is helyettesíti), Réthelyi Miklóst, az UNESCO MNB elnökét és Kroó Norbert akadémikus urat kérem, hogy 2-2 percben szóljanak az Eötvös Loránd-évforduló általuk hangsúlyozandó vonatkozásairól.

Réthelyi Miklós

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság elnökeként köszöntöm az Eötvös Loránd halála 100. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszak vendégeit. Az UNESCO 196 részes országában tudnak arról, hogy mi Magyarországon, ebben az évben Eötvös Lorándra emlékezünk.
Eötvös Lórándról, a fizikusról, a geofizikusról, az MTA-elnökéről, a rektorról, a miniszterről és a sportemberről hallunk ma előadásokat. Eötvös Lorándról, az emberről szeretnék szólni felidézve Sztoczek József elhunyta alkalmából, 1890-ben mondott beszédének egy részletét. Stoczek József 1858-ban lett az MTA tagja, mérnök volt és mérnököket tanított.
„*Tisztelt Akadémia!*
Először jövünk ma össze azóta, hogy volt másodelnökünk, Stoczek József ravatalánál állottunk s ott, fájdalmasan összenézve intettük oda egymásnak a keserű figyelmeztetést: megint eltávozott körünkből egy, a legjobbak közül.
Egy félszázaddal ezelőtt ki hitte volna azt, hogy egy inzselléreket nevelő iskolának tanára az Akadémiában, a törvényhozó testületben, az ország zászlósai mellett foglalhasson helyet, s ma nincsen senki, a ki azt gondolná, hogy Stoczek a legnagyobb urak között ne lett volna helyén.
A nézetek e változásán sokat tett a korszellem, de sokat tett maga Stoczek is, mert aki valaha az ő magas alakja előtt állott, az ő nemes szabású arczába tekintett, s megfontolt, világos beszédére hallgatott, az

rögtön felismerhette, hogy nem szolgával, hanem úrral van dolga, akinek talán nincsen olyan szép ruhája, mint más uraknak, de akit gondolatainak fennköltsége s jellemének szilárdsága, méltán az elsők körébe emel."
A 19. század akadémiai beszédére jellemző, ma már sokak által megcsodált retorika és gondolkodás arra mutat, hogy Eötvös Loránd bámulatra méltó sokoldalúsága mélyén ott volt a gondolatok tisztasága mellett, az erkölcsi és demokratikus értékek rendíthetetlen tisztelete, és az azt kifejező világos beszéd.
Kívánok minden érdeklődőnek lelkesítő napot.

Kroó Norbert:
Emlékezzünk Eötvös Lorándra, a nagy tudósra

Amikor Albert Einstein értesült Eötvös Loránd 100 éve, 1919. április 8-án bekövetkezett haláláról úgy nyilatkozott, hogy meghalt a fizika egyik fejedelme. Tette ezt nyílván azért is, mert a nem sokkal korábban publikált általános relativitáselmélete épített a tehetetlen és súlyos tömeg azonosságára és ezt Eötvös Loránd kísérletei igazolták, mégpedig már akkor igen nagy pontossággal. Ezt az alapvető fontosságú eredményt ismerte el egyébként a Göttingai Egyetem is, amikor az ezt igazoló pályázat nyerteseinek Eötvös Lorándot és munkatársait választották. Az ezt az eredményt lehetővé tevő eszköz, az Eötvös-inga a 19. és 20. század fordulója körüli viharos fizikai és az ehhez szorosan kapcsolódó méréstechnikai fejlődés egyik fontos eszközének bizonyult. De Eötvös Loránd zsenialitását igazolja az a körülmény is, hogy szinte azonnal felismerte az eszköz gyakorlati lehetőségeit is. Az inga az olajkutatás, sőt általánosabban fogalmazva az alkalmazott geológiai kutatások alapvető eszközének bizonyult, ezirányú alkalmazása pedig a múlt század ötvenes éveiig fennmaradt.
Ezért is tartom logikusnak, hogy az Innovációs és Technológiai Minisztérium a kutató közösség kérésére azonnal felvállalta annak a programnak az erkölcsi és anyagi támogatását, amely a 2019-es év során nagyszámú eseménnyel, konferenciákkal, ünnepi megemlékezésekkel, szoborállítással, kiadványokkal, stb. emlékezne meg a nagy tudós és közéleti ember halálának századik évfordulójáról. De az emlékezés kiterjed az Eötvös Loránd kísérleteit segítő Süss Nándor tevékenységére is. Az Eötvös-ingák gyártója és a Magyar Optikai Művek megalapítója méltán kap helyet ebben az emlékezés sorozatban. Az is természetes, hogy a Magyar Tudományos Akadémia emlékezik volt elnökére, az Eötvös Loránd Tudományegyetem volt professzorára és rektorára, Az Eötvös Loránd Fizikai Társulat egyik alapítójára, az UNESCO pedig arra, hogy Eötvös Loránd tevékenysége és annak hatásai messze túlmutattak Magyarország határain.
Ezekkel a gondolatokkal kívánok hozzájárulni a 2019-es évet átfogó gazdag tevékenység sorozat megindításához és azt kívánom, hogy ez mindnyájunkat motiváljon mindennapi munkánkban.

Babus Antal:
A „Száz éve hunyt el Eötvös Loránd" című kamarakiállítás megnyitója

2010 óta immár hagyomány, hogy az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye minden évben saját gyűjteményi anyagából kiállítást rendez az MTA palotája Tudós Kávézójának antik szekrényében.

Kiállításainkat minden alkalommal valamely évfordulóhoz, időszerű eseményhez kapcsoljuk. 2019-ben szinte önként adódott a személy és a téma is, hiszen a 100 éve, 1919-ben elhunyt Eötvös Loránd nemcsak a magyar fizikatörténet egyik legnagyobb alakja volt, hanem akadémikus is, sőt 1889 és 1905 között az MTA elnöki tisztét is betöltötte.
A szekrénytárló nyolc polcán a gazdag életmű legfontosabb állomásait igyekeztünk felvillantani.
Eötvös Loránd nevét a róla elnevezett torziós inga tette világhírűvé, ez az oka, hogy az első polcra a gravitációs tér változásának mérésére szerkesztett ingájához kapcsolódó dokumentum került. A találmány gyakorlati hasznán és tudománytörténeti jelentőségén túl az is indokolta a döntést, hogy 2015-ben az UNESCO Világemlékezet listájára (Memory of the World) felkerült az Eötvös-ingához kötődő három dokumentum, amelyek közül kettőt a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet, egyet pedig – Ferdinand Süssnek, a Magyar Optikai Művek alapítójának kiadásában 1928-ben megjelent, gyönyörű, rendkívül ritka, 12 oldalas kereskedelmi prospektust – a Kézirattár őrzi. A The Small Original Eötvös Torsion Balance című nyomtatvány mellett ezért látható a Memory of the World eredeti oklevele.
A következő nagy tematikai egység a tudós egyetemi tanárt mutatja be. Eötvös Lorándot mindössze huszonnégy évesen, 1872-ben nevezték ki nyilvános rendes egyetemi tanárnak. 1878-ban, harmincévesen, Jedlik Ányos nyugalomba vonulása után pedig a kísérleti fizikai tanszék vezetését is rábízták. A Kézirattár Eötvös több kinevezési dokumentumát őrzi, a tárlószekrényben az látható, amely a Budapesti Egyetem nyilvános rendes egyetemi tanári állásában erősíti meg 1896-ban.
Eötvös Loránd 1867 és 1870 között Heidelbergben tanult, de fél évig a königsbergi egyetemen is hallgatott fizikát. Azért ilyen rövid ideig, mert Eötvös, aki elsősorban kísérleti fizikus volt, túlságosan elvontnak, elméletinek érezte az oktatást. A kísérleti fizikus munkásságát hívatott bemutatni a budapesti fizikai laboratóriumában 1895–1900-ben végzett ejtési kísérleteket rögzítő munkanapló.
Bár Eötvös mindenekelőtt tudós volt, édesapjának, báró Eötvös Józsefnek a politikusi pályája egész életében példaként lebegett a szeme előtt. Részben maga is folytatta a családi hagyományt, tevékeny közéleti életet élt, nagyon jelentős tudománypolitikai működése is. Születésénél fogva tagja volt a főrendiháznak, erről tanúskodik a kiállított, Ferenc József aláírásával ellátott 1885-ös díszes oklevél.
Eötvös, a szenvedélyes pedagógus, szívügyének tekintette a természettudományos oktatás fejlesztését. 1891-ben egyik alapítója volt a Mathematikai és Physikai Társulatnak, de az ő nevéhez fűződik a Mathematikai és Physikai Lapok megindítása is.
Eötvös Loránd édesapja két ízben is betöltötte a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot, először 1848-ban, a Batthyány-kormányban, majd merőben más politikai helyzetben 1867-ben, a Kiegyezés után, az Andrássy-kormányban. Eötvös Loránd 1894–1895-ben édesapja politikusi örökébe lépve hét hónapig volt Magyarország kultuszminisztere. Rövid miniszteri tevékenységének legmaradandóbb eredménye az 1895-ben megalapított, édesapjáról elnevezett Báró Eötvös József Collegium. A francia École Normale Supérieure mintájára létrehozott intézmény feladatául tudós középiskolai tanárok nevelését tűzte ki, mert meggyőződése szerint a tudományt csak az tudja közvetíteni, átadni, aki maga is műveli. A legendás intézmény számos nagy tudóst, akadémikust nevelt a falai között, elég ha csak Kodály Zoltán, Horváth János, Gombocz Zoltán, Szekfű Gyula, Szabó Dezső, Harmatta János, Kosáry Domokos nevét említjük meg. Bartoniek Géza, BG úr, a Collegium első, legendás igazgatója 1879-től 1886-ig Eötvös Loránd tanársegéde volt a Fizikai Intézetben; utóbbi éles szeme látta meg benne a

nagyszerű pedagógust. A tárlóban Bartoniek Gézának az a levele látható, amelyben tanítómesterét értesíti az Eötvös-füzetek megindításáról.
Eötvös óriási tudományos tekintélyét, megbecsültségét jelzi, hogy 1873-ban, mindössze huszonöt évesen lett az MTA levelező tagja. A szekrényben Lónyay Menyhértnek, 1873-ban az MTA elnökének levele látható, melyben értesíti a fiatal fizikust az őt ért megtiszteltetésről. Ugyancsak a Kézirattár őrzi Eötvös Loránd akadémiai levelező tagsági oklevelét is, ami szintén látható a kiállításon. Eötvösnek a rendes tagságra sem sokáig kellett várni, harmincötévesen választották meg. Eötvös Loránd akadémiai pályája azonban ezzel nem ért véget. 1889 májusában megválasztották a tudós testület elnökének, s ezt a tisztséget 1905 októberéig töltötte be. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy az MTA elnöki tisztségében is édesapja nyomdokaiban járt, hiszen 1866 és 1871 között Eötvös József is a tudományos testület első embere volt. Az Akadémia majdnem kétszáz éves történetében ezidáig ez az egyetlen példa, hogy apa és fia is betöltötte ezt a tisztséget. Eötvös Loránd akadémiai elnöki beszédei közül több megmaradt, a szekrényben 1889-es első elnöki beszédének kéziratos vázlatát állítottuk ki. Mint általában egy vérbeli tudós, vagy művészember, Eötvös Loránd is terhesnek érezte a hivatali teendőket, vágyott vissza laboratóriumába, műszerei közé, s 1895-ben bejelentette Szily Kálmánnak, az Akadémia főtitkárának, hogy nem kíván újra pályázni az elnöki posztra. Nem ismerjük a részleteket, hogy miként sikerült Eötvöst meggyőzni, csak azt tudjuk, hogy levele kelte után még tíz évig irányította a tudós társaságot. (A szekrényben a Szily Kálmánnak írott levél látható.)
Eötvös Loránd nem volt szobatudós, teljes életet élt, nagyszerű példáját nyújtotta az ókoriak által megfogalmazott ép testben ép lélek életvezetési elvnek. Kiválóan lovagolt, az egyetemre lóháton járt be, de a sport világában nevét főként a hegymászók ismerik. Alig volt tizennyolc éves, amikor feljutott Európa második legmagasabb hegycsúcsára, a 4638 méter magas Monte Rosára. Ez még napjainkban is, amikor a hegymászó felszerelések sokkal korszerűbbek és az időjárás előrejelzés is jóval megbízhatóbb, komoly teljesítmény. Eötvöst megbecsülték a hegymászók, 1902-ben Dél-Tirolban róla neveztek el egy 2837 méter magas csúcsot. Modern gondolkodásáról tanúskodik, hogy hegymászó túráin leányai is részt vettek, és rendszeresen nagy távolságot tett meg velük biciklin is. Ne feledjük, hogy abban az időben a női sport még ritkaságszámba ment.
Sportszenvedélye közismert volt, több egyesület, klub választotta meg elnökének vagy kérte fel védnöknek. A szekrénytárlóban ezek közül az oklevelek közül mutatunk be párat (Magyar Turista Egyesület elnöke, a Budapesti Magyar Athletikai Club elnöke, a Magyar Tanítók Turista Egyesülete védnöke).
Az utolsó nagy tematikai egységet halálának és a temetésének szenteltük. Mint oly sokakat, 1919-ben őt is a spanyolnátha vitte el. Temetése nemzeti eseménnyé vált, nagy tömeg kísérte utolsó útjára. Az Akadémia és az Eötvös Collegium is saját halottjának tekintette, nyomtatott gyászjelentésben búcsúzott tőle, amelyek láthatók a kiállításon. Nem tehetett róla, hogy a Nemzeti Múzeum előtt a tőle eszmeiségében idegen Tanácsköztársaság népbiztosa, Lukács György mondta a gyászbeszédet.
Tudóstársai tisztában voltak vele, hogy kit veszítettek el, erről tanúskodik Einstein lakonikus mondata is: „*A fizika egyik fejedelme halt meg!*”

A kiállítást Babus Antal rendezte, a grafikai munka és kivitelezés a FoKa art Restaurátor Műterem munkája.